

HZ. MUHAMMED DÖNEMİNDE İKTÂ UYGULAMALARI

Mehmet Ali KAPAR*

Öz

Hiz. Peygamber, Medine'ye hicretinin akabinde hem buradaki mevcut kabileler arasındaki anlaşmazlıkların son bulması hem de buraya hicret eden Müslümanların sıkıntılarını çözmek adına ilk adımları atmıştır. Böylelikle ilk iktâ uygulamaları da ortaya çıkmıştır. Resûlullah (sav), zaman zaman çok sayıda kişiye ya da kabileye değişik nedenlerle birçok toprağı iktâ olarak vermiştir. İslam tarihinde en çok uygulanan iktâ türü, fetih yolu ile ele geçirilen toprakların buraları fethedenler arasında dağıtılması usulü olan askeri iktâdır. Bundaki amaç İslâm'ın yayılmasını hızlandırmak, fetihleri teşvik etmektir. Bu uygulama, Medine döneminde fetihlerin yapılmasının ardından ortaya çıkmıştır. Ayrıca kabileler arasındaki sınırların korunması ve ihtilafların çözümlenmesi, Müellefe-i Kulûb olarak isimlendirilen ve İslamiyet'e kalplerinin ısındırılması istenilen kişilere yönelik olarak iktâlar da verilmiştir. Yine Hiz. Peygamber'in toprakların ihyası veya daha verimli hâle getirilmelerini sağlamak amacıyla veya korunmaya ihtiyacı olanlar ve dışarıdan Mekte'ye ya da Medine'ye hicret edenler için özel toprak mülkiyetleri verdiği de görülmektedir. Bir kişinin bir yeri kazarak burada su bulması ve buraya kuyu yapması, bataklık ve sulama imkânı bulunmayan ölü arazilerin ihya edilip kullanıma uygun hâle getirilmesi amacıyla sahâbîlerden uygun görülen kimselere de beratlarıyla birlikte toprak iktâ edilmiş, üretimin artırılması hedeflenmiştir. Ayrıca bu topraklar, iktâ şartlarına uyulduğu sürece geçerlidir. Eğer toprak İslamlaşma şartıyla verilmişse Müslüman kaldıkları, haraç karşılığı verilmişse haraç vergilerini verdikleri ya da Müslümanların düşmanları ile ittifak yapmama şartıyla ise yine düşmanla iş birliğinden uzak durdukları veya zekât vermek ise zekât vermede sebat ettikleri müddetçe iktâlar da geçeli olacaktır. Bu çalışmamızda, Hiz. Peygamber Dönemi'nde ilk toprak yönetiminin ortaya çıkışı ve buna yönelik uygulamalar dönem kaynakları ele alınarak ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Hiz. Muhammed, İslam Tarihi, Siyer, İktâ, Toprak Yönetimi

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Karaman/Türkiye.
mkapar78@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7812-1406
Makalenin Gönderilme Tarihi: 03.09.2019
Makalenin Kabul Tarihi: 08.10.2019
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 25.10.2019
Makalenin Türü: Araştırma

IQTA PRACTICES IN PROPHET MOHAMMAD'S PERIOD

Abstract

After the hejira of Prophet Mohammad to Medina, first steps were taken to end the disagreements between the existing tribes and to solve the problems of the Muslim emigrants in there. Thus, the first practices of iqta emerged. From time to time, the Messenger of Allah (sav) gave many people or tribes many lands as iqta for various reasons. The most common form of iqta applied in Islamic history is military iqta that is the method of distributing the conquered lands among those who conquer them. The aim of it is to accelerate the spread of Islam and to encourage conquests. This practice emerged after the conquest in the Medina era. In addition, to protect the borders between tribes and resolving conflicts, iqtas were given to the people that were called as Muellafe-i Kulûb those whom wanted to be converted to Islam. It is also seen that special land ownership was granted to those that needed to be protected or to migrate to Mecca or Medina from outside or for the purpose of regaining or making the land more fertile. The land was ruled as iqta by those from the companions of Prophet Mohammad that were deemed appropriate with its warrant and the production was aimed to increase in order for a person to dig a place, find water and build a well there and for the purpose of revoiving swamps and infertile areas (mevât) where irrigation was not possible suitable for use. In addition, this situation was valid as long as they complied with the conditions to given to them for whatever reason this land was ruled as iqta. Iqtas were going to be temporary as long as they remained Muslim, if the land was given under the condition of Islamization; they paid tribute taxes, if it was given in return to tribute or they stayed away from cooperating with the enemy, if they didn't ally with the enemies of Muslims or they persisted in giving alms if they gave alms. In this study, the emergence of the first land management in the period of the Prophet and its first practices will be put forward by considering the sources of the period.

Keywords

Prophet Mohammad, Islamic History, Prophetic Biography (Siyer), Iqta, Land Management

GİRİŞ

İnsanoğlunun yeryüzündeki yaşamının başlaması ile birlikte toprak ile olan işigali de başlamıştır. İnsan, bireysel veya toplumsal yaşamında topraktan bağımsız olarak düşünülemez. İnsanların çoğalarak toplumsal yaşamların oluşması ve devletlerin ortaya çıkması ile birlikte toprağa bağlılık giderek artmıştır. Her ne kadar zaman içinde teknolojik gelişmeler ile yaşamın merkezi farklı alanlara kaymış olsa da yaşamını sürdürmek için insanoğlunun toprağa bağlılığında değişiklik olmamıştır ve gelecekte de bu durum aynı şekilde devam edecektir.

İnsanlığın yerleşik hayata geçişi öncesinde toprağın kendiliğinden bulunduğu yiyecekler daha çok tüketilirken, köy ve şehirlerin kurulması ile birlikte toprak kaynaklı üretim insan yaşamının temeli durumuna gelmiştir. Hayat, artık sahip olunan ve ekilip dikilen toprak merkezli sürdürülmeye başlanmıştır. Zaman içinde ise insanlar ürettikleri bu yerleri daha fazla sahiplenerek kendilerinin yurdu olarak nitelendirmişler ve bu uğurda savaşlar yapıp canlar almışlardır. Köyler gelişip teşkilatlanarak şehirlere, şehirler birleşip ülkelere dönüşmüş ve sistemli siyasi yapılar meydana gelmiştir.

Günümüz modern dünyasında teknolojik ilerlemeler ne kadar ilerlerse ilerlesin insanın toprak ile irtibatı kesilmeyecektir. Zira toprak sadece besin kaynağı olarak değil, sanayinin üretmiş olduğu ürünlerin ham maddesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Toprak bu kadar önemli olunca onun için mücadele etmek de bir o kadar önemli olmuştur. Bundan dolayı tarihin en eski devirlerinden itibaren toprak için insanlar birbirleri ile savaşmışlar, bu uğurda kan dökmüşler ve aklı hayali zorlayacak derece vahşetler bile sergilemişlerdir. En eski insan topluluklarından en modern ülkelere varıncaya kadar tüm siyasi oluşumlar kendilerine göre bir toprak sistemi kurmuşlar, bu toprakları korumak için askeri teşkilatlar oluşturmuşlar, kendi içlerinde toprakların kullanılmasına yönelik hukuki ve sosyal düzenlemeler ihdas etmişlerdir.

Bütün kutsal kitaplar insanoğlu ile toprak arasındaki ilişkinin önemini vurgulamış ve yaratılış öykülerini başlatmıştır. Örneğin Hz. Âdem isminin İbranice dilindeki karşılığı "Adam" kelimesidir ve toprak manasına gelmektedir. Eşi Hz. Havva'nın mukabili ise "Eve" kelimesi olup yaşam manasını ifade etmektedir.¹ Aynı şekilde Latince de insan kelimesinin karşılığı "homo" sözcüğü olup yaşayan toprak manasını ifade eden "humus" kelimesinden türetilmiştir.² İslam dini de toprağa ve toprak yönetimine özel bir

¹ Tekvin 2/21-23

² Düzgün, Ülkü Kara, "Türk Mitolojisinde Ateş Kültü", *Türk Mitolojisine Giriş*, Gazi Kitabevi, Ankara 2016, s. 147.

önem atfetmiş birçok âyet-i kerimede ve Hz. Peygamber'in sözlerinde toprağın önemine vurgu yapılmıştır.³

Hz. Peygamber Dönemi'ndeki toprak yönetimi uygulamalarını ve İslam'ın getirdiği prensipleri daha iyi anlayabilmek için önce İslamiyet öncesi Arap yarımadasındaki toprakların durumu ve bu topraklar üzerindeki yönetim sistemlerinin bilinmesi gerekmektedir. Zira hiçbir din ve kurulan sistem, kendinden önceki sistemlerden tamamen bağımsız olarak şekillenmemiştir. İslam dini de kendinden önceki sistemlerden ruhuna uygun olanları devam ettirmiş, uygun olmayanları ise ya ıslah etmiş ya da kabul etmeyerek tamamen kaldırmıştır. Hz. Peygamber de diğer tüm konularda olduğu gibi toprak yönetimi konusunda da bu şekilde hareket etmiştir.

1. HZ. PEYGAMBER ÖNCESİ ARAP YARIMADASINDA TOPRAK YÖNETİMİ

Arabistan coğrafyası göz önüne alındığında özellikle kuzey kesimlerinde sulanabilir arazilerin çok sınırlı olduğu ve iklim olarak daha çok çöl iklimi görüldüğü için bu toprakların ziraat faaliyetlerine pek uygun olmadığı görülmektedir. Bundan dolayı yerli halk daha çok ticari faaliyetlere yönelmekte, az miktârda bulunan sulanabilir arazilerde ise tarımsal faaliyetler yapılmaktaydı. Bu nedenle İslâmiyet öncesi Kuzey Arabistan'da iktâyâ rastlanmaz.⁴ Arabistan'ın orta bölgelerinde bulunan Taif ve Medine gibi iklimi kısmen tarıma uygun olan şehirlerde ise ziraat yapılmaktaydı. Özellikle Necid şehrinde buğday, Taif'te üzüm, Hecer ve Medine şehirlerinde de hurma çokça yetiştirilmekte ve toprak ürünleri ticaret mallarının temel maddesini oluşturmaktaydı.⁵

Güney Arabistan'ın durumu ise farklıdır. Burada tarihte birçok devlet kurulmuştur. Örneğin Maîn Devleti yöneticileri iktâ tarzı bir uygulama ile vergisini ödeyen kabile reislerine ve yakınlarına toprak vermiştir. Sebe Devleti'nde askeri iktâ şeklinde hizmet karşılığı bazı topraklar kumandanlara dağıtılmıştır. Yine Himyerîlerde de iktâ uygulanmış ve ele geçirilen topraklar, o toprakları ekip dikebilecek köylülere verilmiştir. Bizans ve Sâsânîlerin uygulamaları da bunlardan farklı değildir. Malum olunduğu üzere İslam devlet geleneğinde bu iki devletten esinlenilmiştir. Sâsânî hükümdarlarının Hîre'de hüküm süren Lahmî krallarına bazı toprakları iktâ olarak verdikleri bilinmektedir. Hatta ilk İslâm fetihleri esnasında ele geçirilen yerlerin bir kısmı isimlerini bu iktâlardan almışlardı. Bizans'ta da durum farklı değildi.

³ Kundak, Oğuzhan, *İslam Arazi Hukukunun Oluşumu (İlk Hicri Asır)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s. IV.

⁴ Demirci, Mustafa, "İktâ", *DA*, c. XXII, ss. 43-47, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 43.

⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, Daru'l-İlmi'l Melâin, Beyrut 1968, c. VII, s. 24, 72.

VI ve VII. yüzyıllarda Bizans Devleti'nin arazileri iktâ ve diğer yollarla özel mülkiyete dönüşmüştü.⁶

Hız. Peygamber Dönemi'ne ise dönemin güçlü devletleri olan Sâsânî ve Bizans devletlerinin birbirleri ile olan uzun süreli mücadeleleri neticesinde, başta İpek Yolu olmak üzere doğu-batı arasındaki ticaret yolları neredeyse kullanılamaz hâle gelmişti. Özellikle Hindistan merkezli ticaretin Arabistan üzerinden yapılması ve bu esnada Mısır'a geçen yollarda duraklardan olan Mekke, Medine ve Yemen önem kazanmıştır. Bu bölgelerde yaşayanlar ticaret vasıtası ile zenginliklerini daha çok ticaretten elde etmişler, dolayısıyla ziraat yapmak yerine ticarete yönelmişlerdir.

Cahiliye Devri Mekke ve Medine çevresindeki Arap Kabilelerinde de durum daha farklı değildir. Onlarda da askeri iktâ tarzı bir uygulamayla savaş sonucu elde edilen malların dörtte birini komutan almaktaydı. Ayrıca yağma öncesi ele geçenler ile bölünmesi mümkün olmayan malları yine komutan alırdı. Hız. Peygamber bu uygulamaya son vermiş ve komutanın da askerler ile aynı hisseyi alması kuralını getirmiştir.⁷

2. HIZ. PEYGAMBER DÖNEMİ TOPRAK YÖNETİMİ

Hız. Muhammed'in (sav) risaletinin yaklaşık olarak 12 yıllık dönemi Mekke'de geçmiştir. Bu dönemde siyasi bir oluşumdan ve askerî faaliyetlerden söz edilemez. Hız. Muhammed, peygamberlik görevini daha çok insanların dine ısındırılması, dinî kaidelerin oturtulması, sabır ve nasihat, İslam'ın gizli ve açıktan yayılması şeklinde icra etmiştir. Yine bu dönemde siyasi oluşum görülmediği için toprak dağıtım uygulamalarına da rastlanmaz. Zira bazı rivayetlerde Hız. Peygamber'in görüştüğü bazı kimselere toprak iktâsında bulunduğu nakledilirse de bu Mekke Dönemi için çok mümkün görünmemektedir. Resûlullah'ın Medine'ye hicretiyle beraber Mekke Dönemi sona ermiş ve 622 yılında yeni bir dönem başlamıştır. Medine Dönemi olarak adlandırılan bu dönemde İslam devletinin temelleri atılmış, toplum şekillenmiştir. Yine bu dönem Müslümanların siyasallaşmış toplumsallaştığı, çeşitli savaşların yapıldığı, toplumsal refahın yükseldiği, İslam toprak hukukunun da şekillendiği bir dönem olmuştur. Bütün bu faaliyetlerin sonucunda Arap Yarımadası'nın tamamına yakın bir bölümü Müslümanların idaresine girmiştir.

Resûlullah (sav) Medine'ye hicretinin akabinde ilk iş olarak şehir halkının şekillendirilmesi için faaliyetlerde bulundu. Zira Medine toplumunun kendi içinde birçok kargaşa hâkimdi ve buraya hicret eden Müslümanların

⁶ Demirci, "İktâ", s. 43.

⁷ Hamidullah, *Hız. Peygamberin Savaşları*, s. 135.

arasında da uyumun sağlanması gerekiyordu. Böylelikle ilk icraat olarak toprak ile ilgili uygulama ortaya çıkmıştır. Zira Hz. Peygamber, Mekkeli Muhacirler ile Medineliler Evs ve Hazrec kabilesinden olan ve ensâr diye anılan Medineliler arasında kardeşlik bağları tesis etti. Böylelikle hicret nedeniyle maddi her şeyini kaybetmiş kimselerin tekrar eski hâl ve vaziyetlerine dönmelerini sağladı. Bu kardeşlik meselesinin esasını, sahip olunan bir araziye veya mülke iki kişinin *rızâî kardeş* şeklinde birlikte sahip olmaları üzerine kurdu. Bu iki kişinin çalışarak elde ettiği kazançları da müşterek bir sermaye olarak toplanyordu. Hatta bu kişiler birbirlerinden miras dahi alabiliyorlardı. Dolayısı ile bunlardan birisi öldüğü takdirde toprağından bir pay diğerine verilebiliyordu yani miras kalabiliyordu. Bu durumun ehemmiyetini gösteren bir örnek olarak Hz. Peygamber, bir askerî sefer düzenleyeceği zaman bu kardeşleştirilen iki kişiden sadece birini seçip sefere katılmasına müsaade ediyordu. Kalan kişi iki aileye de mukayyet oluyordu. Şartların olgunlaşması ve Müslümanların güçlenmesinin ardından bu uygulama kaldırılmıştır.⁸

Resûlullah (sav), Müslümanlar arasındaki sıkıntıların çözümünün ardından diğer gayrimüslim unsurların şekillendirilmesi için de düzenlemeler yapmıştır. İlk olarak günümüzde federal hatta konfederal bir yapı ismiyle anılan bir düzenleme getirdi. Tabiidir ki bunu yaparken amacının bir devlet kurmak veya bir siyasi oluşum meydana getirmek olmadığını altının çizilmesi gerekiyor. Zira o Allah (cc) tarafından gönderilen bir peygamberdir ve tek vazifesi bunu ifadettir. Fakat bu esnada başta Müslümanlar olmak üzere tüm insanların bir arada ve barış içinde yaşaması için tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin arasında Müslüman veya gayrimüslim olsun tüm insanların güvenini tesis etmek ve gelebilecek olan saldırılara karşı içte ve dışta barışı sağlamak üzere hareket etmek olmuştur. Günümüz açısından bakıldığında o gün Hz. Peygamber'in yapmış olduğu bu tip faaliyetleri siyasi oluşum olarak adlandırabilir ve federasyon/konfederasyon/devlet gibi tanımlamalarda bulunabiliriz. Fakat Hz. Peygamber'in kendi sözlerinde ve yazışmalarında bu ifadeler yer almamaktadır.

Resûlullah (sav), Medine içerisinde yapmış olduğu bu düzenleme ile karışıklıkların önüne geçmek istemiş, bir birlik ve beraberlik tesis ederek huzuru sağlamaya çalışmıştır. Bu minvalde şehirde yaşayanlar ile onları idare edenler arasındaki görev ve iş birliğini düzenleyen yazılı bir vesika yayımlanmıştır. Medine Vesikası olarak adlandırılan bu vesikada sosyal, hukuki, idari işler; dış ilişkilerdeki izlenecek yöntem; devletin müdafaası ve

⁸ Hamîdullah, Muhammed, *Hz. Peygamberin Savaşları ve Savaş Meydanları*, çev. Salih Tuğ, Yağmur Yay. İstanbul 1981, s. 44.

merkezî idarenin diğer çeşitli vazife ve selâhiyetleri gösterilmiştir. Bu anayasaya göre Medine’de yaşayan Yahudiler başta olmak üzere tüm unsurların yaşam alanları çizilmiş ve güvence altına alınmıştır. Yani bu sözleşme ile Müslümanların Medineli diğer Arapların ve Yahudilerin yaşam alanları olan toprakları da belirlenmiştir. Medine Sözleşmesi’nin imzalanması ile toplumsal mutabakat sağlanmıştır.⁹

Medine vesikasında geçen “*Yesrib vadisi bu sahîfede adı geçenler için mukaddes bir yerdir.*” ibaresiyle Medine şehri *mukaddes* yani *haram arazi* şeklini almıştır. Böylelikle Medine toprakları korunmuş ve muayyen yani kesin olarak belirlenmiş bir toprak olarak nitelendirilmiştir. Böylelikle Medine’nin siyasi birliğinin yanı sıra toprak bütünlüğünü de temin edilmiş, Medine başşehrinin temellerini atılmıştır. Bu sınırlar dâhilinde kuşlar veya vahşi hayvanlar avlanamaz, ağaçlar kesilemez, kan dökülmesine müsaade edilemez, buraya sığınan kimseler cani bile olsalar tecavüze maruz kalamazlar. Diğer yandan siyasi olarak ele alındığında *haram hudutlar*, bir şehir devletinin kendi sınır hudutlarını tayin ve tespit edilmesi anlamına da gelmektedir.¹⁰ Bu şekilde bir harem sınırı tayini Taif şehri ile yapılan anlaşmada ve Mekke’nin fethi sonrasında Mekke’nin harem hudut taşlarının bizzat Hz. Peygamber tarafından yeniden tayini şeklinde de yapılmıştır.¹¹

2.1 Hz. Peygamber’in İktâ Uygulamaları

Resûlullah (sav) zaman zaman çok sayıda kişiye ya da kabileye değişik nedenlerle birçok toprağı iktâ olarak vermiştir. Başta Hz. Peygamber Dönemi olmak üzere İslam tarihinde en çok uygulanan iktâ türü fetih yolu ile ele geçirilen toprakların buraları fethedenler arasında dağıtılması usulüdür. Askeri iktâ olarak da adlandırılan bu sistem Medine Dönemi’nde fetihlerin yapılmasının ardından ortaya çıkmıştır. Savaşlara katılanlara verilen ganimetlerin verildiği bu uygulama diğer taraftan iktâ edilen toprakları yazan kâtiplerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹² Bu uygulamanın yanı sıra Müellefe-i Kulûb olarak isimlendirilen ve İslamiyet’e kalplerinin ısındırılması istenilen kişilere yönelik iktâlar da verilmiştir. Yine toprakların ihyası veya daha verimli hâle getirilmelerini sağlamak amacıyla da Hz. Peygam-

⁹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik, es- *Siretu'n-Nebeviyye*, çev. Hasan Ege, Kahraman Yay., İstanbul 2006, c. II, s. 341-44; Ebu Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl İlk Dönem Ekonomi Yönetimi*, Çev. Cemallettin Saylık, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 219-224. Hamîdullah, Muhammed, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 44.

¹⁰ Hamîdullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 48-49.

¹¹ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni el-Hasimî el-Basrî (230/884), *Kitâbu't-Tabakâtü'l-Kebir, Tabakât*, çev. edt. Adnan Demircan, Siyer Yay. İstanbul 2014, c. II, s. 140; Ezrâki, Ebu'l Velîd Muhammed, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, Çev. Y. Vehbi Yavuz, Feyiz Yayınları, İstanbul 1974, s. 353, 386; Ebû Ubeyd, s. 128, 130, 151.

¹² M. Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in kâtiplerinin sayısının 61 kişiyi bulduğunu ve bunların her birinin uzmanlık alanlarını olduğunu* Prof. Dr. Muhammed Mustafa el-A'zamî'ye dayandırarak belirtir. Bunların arasında Divanu'1-Ceyş'in de (ordu divanı) varlığının şüpheye mahal bırakmayacak şekilde kesin olduğunu altını çizer. Hamîdullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, çev. Veodi Akyüz, Kitabevi Yay. İstanbul 1997, s. 41.

ber tarafından toprak iktâsında bulunulmuştur.

Medine'ye hicretin ardından daha ilk dönemlerden itibaren ilk toprak dağıtımı uygulamaları da görülmeye başlanır. Örneğin Resûlullah (sav), Medine'de mescidin yerinin tayininden sonra Medine'de evlerin planlarını çizmiştir. Hatta İbn Sa'd'ın bildirdiğine göre bu esnada Zühreoğullarına evleri için mescidin arkasında bir yer tayin etmişti. Abdurrahman b. Avf'ın da sulanmayan küçük bir hurma ağacı (el-Huşşu) vardı.¹³ Ebu Yusuf'un naklettiğine göre Hz. Peygamber, Medine'ye hicret akabinde Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e¹⁴, Erkam b. Ebi'l-Erkam'a Medine'de birer ev, Hâlid b. Velid'e de kendi evinin yakınındaki el-Mennâ adındaki bir araziye ev yapması için iktâ vermişti.¹⁵ Hz. Ali'ye de Yenbu isimli yerden Zul'uşeyre'yi¹⁶ iktâ etmişti. Hatta Hz. Ömer, hilafeti döneminde başka bir toprağı buraya ek olarak Hz. Ali'ye vermiş ve Hz. Ali, kendisinin satın aldığı topraklar ile birlikte burada hatırı sayılır miktârda arazi sahip olmuştu. O, buraları daha sonra tasadduk etmiştir.¹⁷

Bunların dışında Hz. Peygamber'in korunmaya ihtiyacı olanlar ve dışarıdan Mekke'ye ya da Medine'ye hicret edenler için özel toprak mülkiyetleri verdiği de görülmektedir. Yukarıda Medine'ye hicretin hemen akabinde yapılan uygulama gibi Mekke'nin fethinden sonra da buna benzer uygulamalar yapıldığı görülür. Ezrak b. Amr, Suriye bölgesinden Mekke'ye gelmiş ve yerleşmişti. Hz. Peygamber Mekke'yi fethedince ona gelerek kendisinin ve ailesinin Mekkeli olmadığını ve korunmaya ihtiyacı olduğunu beyan etti. Resûlullah da (sav) ona oturduğu yeri iktâ eden bir yazı verdi. Hatta rivayetlerde bu yazının uzun süre onun ve nesebinin elinde muhafaza edildiği aktarılmıştır.¹⁸

Hz. Peygamber'in yaygın olarak arazi iktâ ettiği dönem H. 9. yıla rastlayan ve *Elçiler Yılı* olarak da adlandırılan dönemdir. Bu dönemde çevre kabile ve devletlerden Medine'ye onlarca heyet gelmiş, görüşmeler yapmış ve Hz. Peygamber'den bölgelerindeki bazı yerlerin kendilerine verilmesini istemişlerdir. Resûlullah (sav), onları İslâm'a yaklaştırmak ve yakınlık kurmak maksadı ile isteklerini yerine getirmiş ve arazileri cömertçe onlara vermiş, hatta bu iktâların çoğunu yazı ile kayıt altına almıştır. Burada dikkati çeken bir husus ise verilen bu toprakların birçoğunun henüz fethedilmemiş olmasıdır. Örneğin aşağıda ayrıntıları ile ele alınacağı üzere Temûm ed-

¹³ İbn Sa'd, c. III, s. 138.

¹⁴ Ebu Yusuf, Ya'kub b. İbrahim, *Kitabu'l Harâc*, nşr. Muhibbuddin el-Hatib, Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1397, s. 34.

¹⁵ İbn Sa'd, c. V, s. 29-30.

¹⁶ Mekke ile Medine arasında, Medine'nin 210 km. batısındaki Yenbu' bölgesi Mekke-Suriye ticaret yolu üzerinde bir mevkidir. Mahmudov, Elşad, "Uşeyre Gazvesi", *DİA*, c. XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 229.

¹⁷ Semhûdî, Nûriddin Ali b. Muhammed, *Vefâ'ül-Vefâ bi Ahbâri Dâr'îl-Mustafa*, thk. M. Muhyiddin, Beyrut 1955, s. 1334.

¹⁸ Ezrâkî, s. 460.

Dârî Filistin bölgesinden Medine'ye gelerek Hz. Peygamber ile görüşmüş ve doğduğu köy kendisine fethinden önce iktâ edilmişti.¹⁹ Buradan anlaşılacağı üzere genel ve siyasi olarak yapılan iktâlar, dışarıdan gelen talepler üzerine başlamıştır.

Yine altının çizilmesi gereken bir diğer nokta da Hz. Peygamber'in henüz fethedilmemiş toprakları iktâ ederken kendilerine toprak verilenlerin bazılarının henüz İslamiyet'i kabul etmemiş olduklarıdır. Bundan amaç genel olarak Tevbe suresinin 60. ayetinde işaret olunan *Müellefe-i Kulûb* (gönülleri ısındırılan, yumuşatılan kimseler) uygulamasıdır. Bu terim ile ifade edilenlerin Kureyş'in önde gelenleri olduğu söylenirse de yine diğer birçok kimse için de kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in bu kişilerin kötülüklerinden emin olmak veya kalplerinin yumuşayıp İslâm'a ısınmasını sağlamak için birçoğuna maddi yardım yaptığı gibi arazi dağıtımını yaptığı da kaynaklarda geçmektedir. Nitekim bu siyaset başarı göstermiş ve birçok kişi ve kabile İslâm'a girmiş, hatta bu şekilde Müslüman olanların çoğu samimi bir şekilde ömürlerinin sonuna kadar İslâm'a hizmet etmişlerdir.²⁰

Bir başka arazi dağıtımını uygulaması ise ölü araziler ile ilgilidir. Hz. Peygamber, bir kişinin bir yeri kazarak burada su bulması ve buraya kuyu yapması durumunda orayı, o kişiye iktâ olarak vermiştir. Bataklık ve sulama imkânı bulunmayan bu arazilerin ihya edilip kullanıma uygun hâle getirilmesi amacıyla sahâbîlerden uygun görülen kimselere de beratlarıyla birlikte verilmiş, üretimin artırılması hedeflenmiştir. Bunların arasında Zübeyr b. Avvâm, Ali b. Ebû Tâlib ve Talha b. Ubeydullah gibi bazı sahâbîler büyük zirai üretim çiftlikleri kurmuşlardı. Örneğin, Azîm b. el-Hâris el-Muhâribî, bir su çıkarmış ve burasını Resûlullah (sav) ona iktâ etmişti.²¹ Bir diğer örnek olarak Bilâl b. Hâris el-Müzenî, tuz ocakları ile su kuyuları gibi önemli zenginlikleri içinde bulunan Mağrib'deki araziye iade etmek zorunda kaldığı rivayet edilmiştir²².

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere Resûlullah'ın iktâ dağıtmaktaki amacı İslâm'ın yayılmasının hızlandırılma, fetihlerin teşvik edilmesi, ölü arazilerin canlandırılması, korunmaya ihtiyacı olanların korunması, kabileler arasındaki sınırların korunması ve ihtilafların çözülmesidir.²³ Ayrıca bu topraklar her ne sebeple iktâ edilirse edilsin asıl olan kendisine verilen şartlara uydukları sürece bu durum geçerlidir. Eğer toprak İslamlaşma şartıyla ve-

¹⁹ Ebû Yûsuf, s. 216; Ona verilen bölgeler: Habrûn ile Beytu Aynûn, Martum'u ve Beytu İbrahim şehirleri ile bunların köyleri, ovaları, dağları, suyu ve bitkileri ile üzerindeki kilerdir. İbn Sa'd, c. I, s. 254-255, 329, VI, s. 248; Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 144.

²⁰ Kallek, Cengiz, "Müellefe-i Kulûb", *DİA*, c. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 475.

²¹ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 31.

²² Ebû Yûsuf, s. 62; Demirci, "İktâ", s. 43.

²³ Ebû Yûsuf, s. 62; Demirci, "İktâ", s. 43.

rılmışse Müslüman kaldıkları, haraç karşılığı verilmişse haraç vergilerini verdikleri ya da Müslümanların düşmanları ile ittifak yapmama şartıyla ise yine düşmanla iş birliğinden uzak durdukları veya zekât vermek karşılığında ise zekât vermede sebat ettikleri müddetçe sürece iktâlar da geçerli olacaktır.

2.1.1 Hz. Peygamber Döneminde Ele Geçirilen Topraklar ve Bu Topraklardaki Uygulamalar

Hz. Peygamber Dönemi'nde ele geçirilen topraklar iki kısma ayrılmaktadır. Bunların taksimatı toprağın ele geçiriliş biçimine göre düzenlenmiştir. Buna göre eğer elde edilen toprak savaş yapılarak fetih sonucunda elde edilmiş ise ganimet²⁴ statüsünde değerlendirilmiş ve savaşçılar arasında taksim edilmiştir. Ganimet ile ilgili ilk ayetler hicretin ikinci yılında meydana gelen Bedir Savaşı'ndan sonra nazil olmuştur. Zira Mekke Dönemi'nde bir fetih hareketi olmamış, Hicret'in ardından Bedir Savaşı'na kadar olan dönemde ise büyük çaplı bir savaş olmadığı gibi, yapılan küçük çatışmalarda elde edilen ganimetler de hukuki bir düzenlemeyi gerektirecek ölçüde büyük olmamıştır.²⁵ Ayrıca toprak fethi söz konusu olmadığı için arazi düzenlemesi de gerçekleşmemiştir.

Arazilerin fetih yolu ile elde edilmesi ve ganimet taksimi şeklinde uygulanması daha çok Benî Nadîr ve Fedek arazileri ile Benî Kureyza, Hayber ve Vâdilkurâ'nın fethi esnasında gündeme gelmiştir. Bunların ilk örneği de Benî Kurayza arazisi olup bu arazi, Hz. Peygamber tarafından ganimet statüsünde değerlendirilmiş ve savaşa katılanlar arasında taksim edilmiştir.²⁶ Hz. Peygamber'in bir diğer uygulaması ise "fey"dir. Buna göre eğer bir arazi savaş yapılmaksızın sulh yolu ile ele geçirilmiş ise fey statüsünde değerlendirilmiştir. Nitekim Beni Nadir Yahudilerinin arazisinin tamamı ve Fedek arazisinin yarısı fey ayetlerindeki²⁷ hüküm gereği Hz Peygamber'e ait

²⁴ Kur'an'da ganimet kelimesi yerine *enfâl* kelimesi çoğunlukla kullanılmıştır ve türevleri ile ilgili kelimeler Kur'an-ı Kerim'de en-Nisâ 4/94; el-Enfâl 8/41, 69; el-Feth 48/15, 19, 20 olmak üzere altı yerde geçmektedir. Ayrıca Kur'an'da "ganimet" anlamında "*nefel*"in çoğulu olan *enfâl* de kullanılmış olup özellikle ganimete ilgili hükümleri açıklayan sekizinci süreye *enfâl* suresi adı verilmiştir. Ganimet kelimesi (çoğulu *ganâim*) sözlükte "*bir şeyi zorluk çekmeden elde etmek*" anlamına gelmektedir. Genel olarak İslâm hukukunda, "*Müslümanların savaş yoluyla gayrimüslimlerden ele geçirdikleri esirler ve her türlü mal*" şeklinde tanımlanmaktadır. Bunun dışında savaşta düşman askerlerinden elde edilen menkul mallar şeklinde tarif edenler de olmuştur. Erkal, Mehmet, "Ganimet", *DİA*, c. XIII, ss. 351-354, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 351.

²⁵ Erkal, s. 351-354.

²⁶ Belâzurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Fütühu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yay., İstanbul 2013, s. 23-25; Ebu Ubeyd, s. 185-187.

²⁷ "*Allah'ın onlardan alıp resulüne fey' olarak verdikleri için siz at veya deve koşturmuş değilsiniz. Ama Allah elçilerini dilediği kimselere üstün kılar. Allah her şeye kadirdir. Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey' olarak verirken, Allah'a, peygambere, yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir. (Bu gelirler) Allah'ın lutf ve rızasının peşine düşerek Allah'a ve resulüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir. Onlardan önce bu yurda yer-*

kabul edilmiş, O da (sav) buranın gelirleriyle kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamış, Hâşimoğullarının fakirlerini doyurmuş, bekâr ve dullarını evlendirmiştir.²⁸

2.1.1.1 Benî Nadîr ve Benî Kurayza Arazileri

Muhtemelen Buhtunnasr'ın MÖ 587 veya Titus'un MS 70 yılında Kudüs'ü işgali sırasında bölgeden kaçarak Medine'ye yerleşen üç Yahudi kavminden birisi olan Benî Nadir kabilesi diğer iki Yahudi kabilesine göre daha kalabalık ve üstün durumdaydı. Hicretin ardından imzalanan Medine Vesikası'nın taraflarından birisi ve Evs kabilesinin müttefikiydiler. Benî Nadir mensupları H. 4. yılda kendileri ile yapılan antlaşmayı bozarak Hz. Peygamber'e suikast tertip etmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Nadîroğullarından Medine'yi terk etmelerini istemiş, kabul etmemeleri üzerine de mahallelerini kuşatmıştır. On beş günlük kuşatmanın ardından da anlaşma ile şehri terk etmişlerdir. Onlardan geriye kalan arazilerin ne olacağı konusu ise Haşr Suresi 9/6-10. ayetleriyle Resûlullah'a bildirilmiş ve fey statüsünde Hz. Peygamber ve ailesine bırakılmıştır.²⁹ Resûlullah bunlardan bir kısmını iktâ olarak dağıtmıştır. Örneğin Zübeyir b. Avvâm'a Nadîroğulları mallarından bir toprağı iktâ etmiştir. Burası ile ilgili olarak rivayetlerde Zübeyir'in eşi Esmâ bint. Ebubekir'in buradan başının üzerinde 2/3 fersahlık uzaklığa hurma taşıdığı aktarılmıştır. Konuyu eserinde aktaran Muhammed Hamîdullah, bu konuda iktâ verildiğine dair yazılı bir vesika'nın bulunmadığını ancak kendisinin ziyaret ettiği sırada (1939 yılı) Medine'nin güneyindeki Kûba'da Urve b. Zübeyir isimli bir kuyunun olduğunu ve bu kuyunun önündeki dağda bir yazıt bulunduğunu yazar.³⁰

Diğer bir Yahudi kabilesi olan ve Medine Vesikası'na Evs kabilesi ile müttefik olarak katılan Beni Kurayza mensupları, Medine'ye bir saldırı olduğunda düşman ile ittifak kurmamayı garanti etmişlerdi. Fakat Hendek Savaşı sırasında bu antlaşmayı bozarak Medine içinden düşman ile birlik kurmuş ve antlaşmaya ihanet etmişlerdir. Bunun üzerine Hendek Savaşı'nın ardından Resûlullah (sav), hemen Kurayza üzerine sefere çıkmış ve on beş veya yirmi günlük bir kuşatmanın ve çatışmaların ardından Kurayza

leşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarsa işte kurtuluşa erecekler onlardır." Haşr, 59/6-9

²⁸ Belâzurî, *Fütûh*, s. 27-31; Ebu Ubeyd, s. 23-27, Ebu Yusuf, s. 54-55.

²⁹ Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitâbu'l-Meğâzî*, I-III, thk. Marsden Jones, çev. Musa K. Yılmaz, İlk Harf Yay., İstanbul 2014, c. II, 7-29, 149; İbn Hişâm, c. III, 270-272; İbn Sa'd, c. II, s. 58-59, 77-78; Belâzurî, *Ensbü'l-Eşraf*, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Hayatı ve Şahsiyeti, Siyasi ve Askeri Mücadeleleri, I-III, thk. Süheyl Zekkar, çev. ed. Adnan Demircan, İlk Harf Yay., İstanbul 2018, c. I, 133, 421, 428, 430, 463, 468, 574, 582; Ebu Ubeyd, s. 23-27; Ebu Yusuf, s. 66-67; Özkuyumcu, Nadir, "Benî Nadîr", *D/Â*, c. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 275.

³⁰ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 33.

mensupları teslim olmuşlardı. Toprakları ise ganimet ayetinin (Enfal: 8/41) hükmü gereği Müslümanlar arasında taksim edilmiştir.³¹

2.1.1.2 Fedek, Vâdilkurâ ve Teymâ Arazileri

Medine ile Hayber arasında, Medine'ye yaklaşık 150 km. mesafede bir yer olan Fedek, Yahudi yerleşimlerinden birisiydi. Hayber Seferi için hazırlıklar yapıldığı sırada onlarla Fedekliler arasında bir müttefikliğin kurulacağını öğrenen Hz. Peygamber, üzerlerine yaklaşık yüz kişilik bir birlik göndermiş, bunların haberini alan Fedekliler ise mallarını bırakarak kaçmışlardır. Hayber'in fethinden sonra ise Resûlullah (sav), İslam'a davet için Fedeklilere elçilerini göndermişse de onlar bunu kabul etmemişlerdir. Buna mukabil topraklarının yarısı ve istedikleri zaman Müslümanların onları yurtlarından çıkarabilmeleri karşılığında anlaşma imzalanarak savaşız toprakları ele geçirilmiştir. Burasının toprakları da fey statüsünde değerlendirilmiştir.³²

Başka bir Yahudi topluluğunun yaşamış olduğu yer olan Vâdilkurâ, topraklarının ziraata elverişli olmasının yanı sıra Suriye ve Mısır'a yönündeki ticaretin belli başlı duraklarından birisi konumundaydı ve bu yönüyle dikkat çeken bir yerdi.³³ H. 6 yılda Zeyd b. Hârise idaresindeki ticaret kervanının saldırıya uğraması üzerine Hz. Peygamber, yine Zeyd b. Harise komutasında bölgeye bir birlik sevk ederek onları cezalandırmıştır. Bundan bir yıl kadar sonra da H. 7. yılda Hayber'in fethinden sonra buraya yürüyen Resûlullah (sav), önce buranın halkını İslam'a davet etmiş, teslim olmaları için mühlet vermiştir. Reddetmeleri üzerine de savaşarak burayı fethetmiştir. Ele geçirilen mallar ganimet statüsünde değerlendirilirken arazileri Hayber'de olduğu gibi ürünün yarısı karşılığında onlara bırakmıştır.³⁴

Arabistan yarımadasında yüksekçe sayılabilecek olan yerlerden birisi olan ve bol su kaynaklarına sahip olan Teymâ bölgesindekiler ise Hayber ve Vâdilkurâ gibi birçok yerin Müslümanlar tarafından fethedildiğini duyduklarında kendiliklerinden gelerek barış yapma kararı almışlardı. Hz. Peygamber de onların bu teklifini cizye ödemeleri karşılığında kabul etmiştir.³⁵

2.1.1.3 Mekke'nin Fethi

H. Peygamber, umre yapmak maksadı ile Mekke'ye doğru yola çıkmış fakat Hudeybiye mevkinde engellenmiş, yapılan görüşmeler neticesinde Hudeybiye Anlaşması imzalanarak geri dönmüştü. Kısa süre sonra Mekkelilerin ve taraftarlarının anlaşma şartlarını ihlal etmeleri üzerine de Hz.

³¹ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (256/870), *Câmi-us-Sahih*, I-VIII, Mtb. Âmire, İstanbul 1329, "Meğazi", 14; Vâkîdî, c. II, 145-180; İbn Hişâm, c. III, s. 336-339; Belâzurî, *Fütûh*, s. 23-25; Ebu Ubeyd, s. 187.

³² Buhârî, "Meğazi", 14, 38, "Ferâiz", 3, "İtişâm", 5; Ebû Yûsuf, s. 55; İbn Hişâm, c. III, s. 465; Belâzurî, s. 32-35.

³³ Azizova, Elnure, "Vâdilkurâ", *DİA*, c. XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 421.

³⁴ Belâzurî, *Fütûh*, s. 25-30; Vâkîdî, c. II, s. 287-378.

³⁵ Belâzurî, *Fütûh*, s. 25-30, 38-39.

Peygamber Mekke'nin fethine karar vermiş, Mekkelilerin Ebu Süfyân nezdinde yapmış oldukları girişimleri de kabul etmemiş ve H. 8. yılda Mekke kuşatılmıştır. Kuşatma sırasında, kısa süre önce Müslüman olan Halid b. Velid kumandasındaki birlikler ile Mekkeliler arasında çarpışmalar meydana gelmiş ve bazı müşrikler öldürülmüştür. Müslümanlardan ise iki şehit verilmiştir. Sonuç olarak her ne kadar savaşarak veya savaşılmayarak ele geçirildiği konusunda ihtilaflar mevcutsa da Mekke fethedilmiştir. Hz. Peygamber burada ganimet şeklinde muamelede bulunmamış, vermiş olduğu hutbede buranın en eski zamanlardan beri harem bölgesi olduğunu, buranın tüm Müslümanlara ait ve onların ortak yurdu olduğunu, fetihden sonra da bunun böyle devam edeceğini bildirmiştir.³⁶

2.1.1.4 Tebâle ve Cüreş'in Fethi

Cüreş topraklarının fethedilmesi meselesi diğer yerlerin fethinden biraz farklıdır. Zira Hz. Peygamber, bölgenin fethi için Surâd b. Abdullah Ezdî'yi göndermişti. Bu sefer sırasında Abdullah Ezdî, Cüreş bölgesine de yönelmiş, önce onları İslâm'a davet etmiş kabul etmemeleri üzerine de yapılan savaşta bir kısım Cüreşli öldürülmüş, esirler ve ganimetler alınmıştır. Bu esnada Medine'de bulunan Cüreşliler olayı öğrenince Hz. Peygamber'den af dilemişler ve memleketleri adına elçilik yapmışlardır. Bundan kısa süre sonra da Cüreş halkı Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber onlarla bir antlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre İslâm'a girdikleri sırada onların sahip oldukları ve otlak olarak kullanılan alanları, yine onların mülkiyetinde bırakmıştır.³⁷ Belâzurî, Tebâle ve Cüreş halkının savaşsız teslim olduklarını ve devamında Hz. Peygamber'in onları yerlerinde bıraktığını belirtir.³⁸

2.1.1.5 Tebük, Eyle, Ezruh, Cerbâ ve Maknâ, Maan', Dûmet'ül-Cendel Arazileri

Tebük, Eyle, Ezruh, Cerbâ ve Maknâ arazileri Arabistan'ın kuzeybatı kesimlerinde, Medine-Suriye ticaret yolu üzerinde ve Medine'ye yaklaşık olarak 700 km. uzaklıkta bulunmaktadır.³⁹ Hz. Peygamber H. 9. yılda Tebük Seferi'ne çıktı. Ancak gelen haberlerin asılsız olduğunun anlaşılması üzerine bir savaş vukua gelmedi. On beş gün bu bölgede kaldığı esnada Resûlullah, Müslüman olma veya cizye ödemek şartlarından birisini kabul etmeleri

³⁶ Ebu Yusuf, s. 74-75; Ebû Ubeyd, s. 128, 130, 151; Belâzurî, *Fütûh*, s. 7.

³⁷ İbn Hişâm, c. IV, s. 321-324; İbn Sa'd, c. I, s. 324; İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer el-Kureysî (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut 1966, c. V, s. 182-183; Halebî, Ali b. Burhâniddin İbrâhim b. Ahmed el-Halebî, *es-Siretu'l-Halebiyye fi Sireti'l-Eminil-Me'mûn (İnsânul-Uyûn)*, I-III, Mtb. Mustafa Bâbi, Mısır 1964, c. III, s. 26.

³⁸ Belâzurî, *Fütûh*, s. 67-68.

³⁹ Belâzurî, *Fütûh*, s. 79-80, Yiğit, İsmail, "Tebük Gazvesi", *DİA*, c. XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 228.

için Eyle, Ezruh, Cerbâ, Maknâ ve Maan'a birlikler gönderdi. Onlar İslamiyet'i kabul etmemişler, Eyle Piskoposu Yuhannâ b. Rû'be ile Cerbâ, Maknâ ve Ezruh halkı temsilcilerini gönderip Resûlullah'a cizye ödenmesi şartını kabul ettiklerini bildirmişlerdir.⁴⁰ Bu bölgelerde de çoğunlukla Yahudiler yaşamaktaydı ve meyve yetiştiriciliği ile deniz avcılığı yaygındı. Bu ürünlerin ve dokunan kumaşların dörtte birinin cizye olarak alınması şartıyla anlaşma yapıldı.⁴¹ Bu anlaşmalar, sefer esnasında inen cizye ayetinin (et-Tevbe 9/29) ilk defa uygulanması açısından önemlidir. Bu esnada Hâlid b. Velîd kumandasındaki bir ordu Irak yönündeki verimli arazilerin sahibi olan ve ticaret yolları üzerinde bulunan Dûmet'ül-Cendel'e gönderildi. Buranın halkı cizye ödemek suretiyle İslâm devletinin egemenliğini benimsedi.⁴²

2.1.1.6 Yemen, Uman ve Hacer Arazileri

Güney Arabistan bölgesinde bulunan bu yerleşimlerde bulunanlara yönelik Hz. Peygamber davet mektupları göndermiştir. Ayrıca bu bölgelerde yaşayanlardan bazıları İslamiyet'i duymuşlar ve araştırdıktan sonra kendiliklerinden Müslüman olmak için Resûlullah'a gelmişlerdir. Savaşırsız bir şekilde teslim olan bu yerlerin durumu diğer Müslüman olanlar ile aynı tutulmuş, Müslüman olmayanlardan ise cizye alınmıştır.⁴³

3. HZ. PEYGAMBER'İ ZİYARETE GELEN KİŞİLERE RESÛLULLAH'IN TOPRAK İKTÂLARI (Henüz Fethedilmemiş Bölgeleri Vermesi)

Hz. Peygamber, gerek Mekke Dönemi'nde gerekse Medine Dönemi'nde risâletini ve kendisine gelen dini insanlara duyurabilmek ve anlatabilmek için her türlü yolu denemiştir. Mekke Dönemi'nde hac veya ticaret için Mekke'ye gelenlere ulaşmaya çalışmış ve bunun için onların yanına giderek görüşmüş, bazen de onun davasını duyup merak edenler kendiliğinden gelerek onunla görüşmek istemişlerdir. Bu görüşmelerin büyük çoğunluğu başarılı olamamış ve İslam sınırlı bir şekilde kabul görmüştür. Medine Dönemi'nde ise yapılan savaşlar ve kitlesel İslam kabulleri ile İslamiyet hızlı bir yayılma sürecine girmiş, Mekke'nin fethinden sonra da bu durum zirve noktasına ulaşmıştır. Başta H. 9. yıl olmak üzere Hz. Muhammed'in ismini ve yapmış olduğu mücadeleleri duyan birçok çevre kabile ve ülke temsilcisi Hz. Peygamber ile görüşmeye gelmiş, görüşmelerin sonunda kimileri ile anlaşmalar imzalanmış, kimilerine ise bazı mektuplar yazılmıştır. Bu metinler İslam tarihi kaynaklarında verilmiş ve Muhammed Hamîdullah tarafın-

⁴⁰ Vâkıdî, c. III, s. 270-273; İbn Hişâm, c. IV, s. 227-228; İbn Sa'd, c. I, s. 269, 277-278; Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Hanbel Ebû Abdillâh eş-Şeybân, *Müsned*, I-VI, Matbaa'ü İslâmî, Beyrut 1969, c. V, s. 424-425.

⁴¹ Vâkıdî, Meğâzî, c. III, s. 270-273; İbn Hişâm, c. IV, s. 227-228; İbn Sa'd, c. I, s. 277-278; Belâzurî, *Fütûh*, s. 68-69.

⁴² Ebu Ubeyd, s. 48; Belâzurî, *Fütûh*, s. 70-71; Yîğîd, s. 228.

⁴³ Belâzurî, *Fütûh*, s. 80-90; Ebu Yusuf, s. 137-141; Ebu Ubeyd, s. 36, 47-48;

dan *el-Vesâiku's-Siyâsiyye* isimli kitapta toplanmıştır. Vesikalar incelendiğinde Hz. Peygamber'in görüşmeye gelen kişilerin bizzat kendisine veya o bölgenin halkına birtakım toprakları iktâ ettiği görülmektedir. Bahsedildiği üzere kısa süre içinde birçok kabile ve siyasi oluşum ya da gruplar, temsilcilerini Medine'ye göndermişlerdir. Bunlardan bir kısmı Hz. Peygamber'e tabiiyet bildirip topraklarına egemen olmak veya egemenlik kurmak amaçlı talepte bulunurken bazıları ileride kendi topraklarının da İslam'ın ve Müslümanların hâkimiyeti altına gireceğini ön görmüşler ve buna yönelik olarak henüz fethedilmemiş olsa bile, o toprakların kendilerine iktâ olarak verilmesini talep etmişlerdir. Yine ashabından bazı kişilere fethedilmemiş topraklardan bazı yerleri ileriye yönelik olarak verdiği rivayet edilmiştir. Bu konuda en güzel örnek şu şekildedir. Bir keresinde Hz. Peygamber'e Ebu Sa'lebe el-Huşenî gelerek o dönemde Doğu Roma'nın elinde bulunan birtakım toprakları kendisine iktâ etmesini istemişti. Bu durum Resûlullah'ın hoşuna gitmiş ve gülümseyerek "*Sen ne söylediğinin farkında mısın?*" diye sormuştu. Bunun üzerine Ebu Sa'lebe el-Huşenî "*Sana gerçeği gönderene yemin ederim ki bu toprakların fethini Allah sana nasip edecek.*" demiştir. Hz. Peygamber de buraları ona iktâ etmişti.⁴⁴ İbn Sa'd'ın Tabakâtında geçen bir rivayette ise Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Peygamber'in Şam fethedilmeden çok öncesinde es-Selîl denen bir yeri kendisine iktâ ettiği fakat buna dair bir yazı yazmadan Resûlullah'ın vefat ettiği, "*Suriye'nin fethini Allah bize nasip edince, orası senindir.*" dediği aktarılmıştır.⁴⁵

Bu konuda çok fazla örnek sıralamak mümkündür fakat hepsini aktarmak bu makalenin sınırlarını aşacağı için bazı örnekler verilmeyle yetinilecektir.

Ebyâd b. Hammâl, Me'rib bölgesindeki el-Melih isimli bir araziye iktâ olarak Resûlullah'tan istedi ve Hz. Peygamber de kabul ederek burasını ona iktâ etti fakat burasının bir akar yani herkesin istifade ettiği bir su olduğunu öğrenince geri aldı. Ebyâd'a da el-Cürufta'da başka bir arazi ve hurmalık iktâ etti.⁴⁶ Resûlullah (sav), Furât b. Hayyân'a Yemâme'de, Bahreyn'de⁴⁷ Vâil b. Hucr el-Hadramî'ye de kendi ülkesinde bazı topraklar iktâ etmiştir.⁴⁸ Âmir b. Sa'sa'a kabilesinden Ars ve Amr isimli iki kişi Hz. Peygamber'i ziyarete gelmişler ve görüşmeler esnasında el-Musnâ'a ve el-Murrân'da bulunan meskenlerini onlara vermiştir.⁴⁹ 9/631 yılı Safer ayında Uzre kabile-

⁴⁴ Ebu Ubeyd, s. 286, 291; Ahmed bin Hanbel, c. IV, s. 193-194.

⁴⁵ İbn Sa'd, c. III, s. 138.

⁴⁶ Dârakutnî, Ali b. Ömer, *Sünen, I-III/1-4*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, c. II, s. 519; Ebu Dâvûd, Süleyman Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmran el-Ezdi, *Sünen*, thk. M. Muhyiddin Abdilhamid, Mısır 1952, c. IXX, s. 36.

⁴⁷ Ebu Ubeyd, s. 286, 291.

⁴⁸ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 267-272.

⁴⁹ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 31.

sinden Hamza (Cemre) b. Nu'mân el-Uzrî başkanlığında on iki kişilik bir heyet Medine'ye gelmiş ve görüşmelerin sonunda Hz. Peygamber ona Vâdilkurâ'dan atının gidebildiği yere kadar olan toprakları iktâ etmiştir. Onun ölünceye kadar burada yaşadığı aktarılmıştır.⁵⁰ Dâr heyeti de Hz. Peygamber'e gelip bir arazi iktâsı ve bu konuda kendilerine yazılı teminat verilmesini istemişlerdi. Resûlullah onların istedikleri arazileri kendilerine tahsis etmiş⁵¹ ve heyet lideri konumundaki Temûm ed-Dârî'ye bir iktâ yazısını vermişti. Dâriler ikinci kez Hz. Peygamber'i ziyarete gelişlerinde bu yazıyı yeniletmişlerdir.⁵² Ebu Ubeyd bu konuda Temûm ed-Dârî'nin "Ey Allah'ın elçisi! Allah senin adını bütün yeryüzüne duyuracaktır. Beytu Lahm'deki köyümü bana ver." dediğini, Resûlullah'ın da "O, senin olsun." dediğini ve bunu yazı ile garanti altına aldığını belirtir.⁵³ Hz. Ebû Bekir bu yazıya istinaden hilafeti döneminde bu yerleri Temûm ed-Dârî'ye vermiş ve ilgili bir de ferman yazmıştır.⁵⁴

Kays b. Mâlik b. Sa'd, Hz. Peygamber'i ziyarete gelmiş ve bu esnada Müslümanlığı kabul etmiş ardından kabilesine döndükten sonra da kabilesinin İslamlaşmasına vesile olmuştu. İkinci kez Medine'ye gelişinde Hz. Peygamber ona bir yazı yazarak onu kabilesinin çeşitli kollarına emir olarak tayin etti. Ayrıca bu görüşme esnasında bazı yerleri Kays'a iktâ etti. Bu iktânın iki ayrı bölgeden iki yüzer sa' denilen ölçü ile gelirin bir kısmını almak suretiyle, kıyamete kadar sürecek şekilde verildiği rivayet edilmiştir.⁵⁵ Başka bir rivayete göre de Hârif, Yâm ve Şâkir bölgelerinde, Hemdân'ın tepelerinde ve kumluklarında yaşayanlarına iktâ ve zekât miktarlarını belirtir bir yazı yazdı ve yüksek ovalık ve alçak arazilerindeki toprakların mülkünü onlara vererek iktâ etti. Buralarda çıkan meyveler ve otlaklar onların tasarrufuna bırakılmış, karşılığında hayvani ürünler ve hurmalardan Medine'ye bir miktâr gönderecekleri kayıt altına alınmıştır.⁵⁶

Resûlullah'ın (sav) toprak dağıtım uygulamalarında Sakîf Kabilesi'ne yönelik olanı daha belirgin şartlar içerir. Sakîf temsilcileri Senetü'l-vüfûd'da Hz. Peygamber'e gelerek uzun süreli görüşmeler yapmışlar ve nihayetinde bir anlaşma imzalanmıştı. Bu anlaşmanın maddeleri arasında onların top-

⁵⁰ Belâzurî, *Fütûh*, s. 39; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, c. I, s. 349; İbn Hacer, *el-Askalâni*, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalâni, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe (Sahabe-i Kiram Ansiklopedisi)*, çev. Naim Erdoğan, I-V, İz Yay. İstanbul 2010, c. I, s. 367.

⁵¹ Ebû Yûsuf, s. 216; İbn Sa'd, c. I, 329; İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasan b. Hibbetillah b. Abdillâh, *Târîhu Medîneti Dimesşk*, I-LXX thk. Ebû Saïd Ömer b. Garâme, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, c. III, s. 354.

⁵² İbn Sa'd, c. I, s. 254-255, VI, s. 248.

⁵³ Ebu Ubeyd, s. 286 Ebu Ubeyd'in başka bir rivayetinde Suriye'deki köylerinin, Aynûn, Fulâne denilen yerlerin, İbrahim, İshak ve Yakup Peygamberlerin (as) kabirlerinin olduğu yerlerin ve kendi evleriyle yurtlarının bulunduğu yer olduğunu söyler. Ebu Ubeyd, s. 287.

⁵⁴ İbn Sa'd, c. I, s. 329.

⁵⁵ İbn Sa'd, c. I, s. 326; Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 267-272.

⁵⁶ İbn Hişâm, c. IV, s. 267; İbn Sa'd, c. I, s. 327; Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 252-253.

raklarının durumunu içeren birçok madde de yer alıyordu. Sakîflilerin vadi-leri kutsal yani haram bölge olarak kabul edilmiş ve buralarda bulunan ağaçlar ile av hayvanları koruma altına alınarak her türlü tecavüz, hırsızlık ve kötü muamele Allah adına yasaklanmıştır. Ayrıca Sakîfliler, Vec' Vadi-si'nde herkesten fazla hak sahibi olarak tanınmış, müstahkem şehirleri olan Tâif'e kimsenin zor kullanarak giremeyeceği garanti altına alınmıştır. Onlar, korunaklı olan şehirlerinde istedikleri gibi imar faaliyetlerinde bulunabileceklerdir. Yine Sakîfliler öşür vergisinden muaf tutulacak, mülkiyeti Kureyşlilere ait olan ve Sakîfliler tarafından sulanan üzüm bağlarından elde edilen gelirin yarısı, onu sulayanlara verilecek, alışveriş ve pazar işleri evlerin avlularında yapılacaktır. İkinci bir anlaşmaya göre de yine Vec' Vadi-si'nde bulunan yabancı ağaçlar ve fundalıklar kesilmeyecek, av hayvanları da öldürülmeyecek, aksi şekilde davrananlar giysileri çıkarılarak kırbaçlanacaktır.⁵⁷ Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in genel olarak uygulamış olduğu sistem, özelde ise toprak yönetimi uygulamalarında karşıdaki muhatap veya toprağın önemine göre kalıcı veya geçici maddeler konulabilmektedir.

4. SU KAYNAKLARI, MADENLER VE TUZLALARIN İKTÂSİ

Hz. Peygamber'in kişilerin şahsına ait olmayan ya da toplumun ortak kullanımında bulunmayan bazı su kaynaklarını iktâ olarak verdiği görülmektedir. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken husus bu suların insanların ortak kullanımında olmaması ve gerek yolculara gerekse o bölgede yaşayanların istifadesine mani olacak şekilde olmamasıdır. Bunun aksi bir durumda yukarıda da Ebyâd b. Hammâl'a verilen iktâda örneklendirildiği üzere geri alınmıştır. Ebyâd, Me'rib bölgesindeki el-Melih isimli bir araziyi iktâ olarak istemiş ve Hz. Peygamber burayı ona iktâ etmiş fakat burasının herkesin istifade ettiği bir su olduğunu öğrenince geri almış, buna karşılık ona başka bir yeri iktâ etmişti.⁵⁸ Aynı şekilde Bekr b. Vâiller adına elçi olarak Resûlullah'a giden Hureys b. Hassan eş-Şeybâni görüşmeler esnasında Hz. Peygamber'den yaşadıkları bölgeye yakın yerde bulunan Dehnâ bozkırlarının⁵⁹ kendisine tahsis edildiğine dair bir yazı yazmasını Resûlullah'tan talep etmişti. İsteneni yerine getirmek için Hz. Peygamber yanındakilere emir verince o bölgede yaşayan ve onların kervanında Medine'ye gelen Kayle bt. Mahreme isimli kadın itirazda bulunmuş ve o bölgenin kendilerinin meraları olduğunu, Hureys'e o bölgenin verilmesi hâlinde kabilesinin sıkıntıya

⁵⁷ Ebu Ubeyd, s. 209-211.

⁵⁸ Dârakutnî, *Sünen*, c. II, s.519; Ebu Davud, *Sünen*, c. XIX, s.36.

⁵⁹ Mekke ile Tâif arasında bir yerdir. İbn Sa'd, c. I, s. 305.

düŖeçeđini söylemiŖti. Bunu öğrenen Resûlullah belgeyi vermekten vazgeçti ve “Müslüman, Müslüman’ın kardeŖidir.” diyerek yazmayı durdurdu.⁶⁰

Diğer taraftan özellikle suların dağıtımı uygulamasında Resûlullah (sav), o bölgenin halkı ilk sahibi olarak tanımıŖ ve genelde sulardan istifade hakkını onlara vermiŖtir. Belhâris’ten Kenan b. Yezîd el-Hârisioğullarına Mizved bölgesi ve küçük ırmakları iktâ etmiŖtir. Yine aynı kabileden Yezîd b. Muhacel’e verdiği iktâ yazısında Nemira isimli bölge ve oradaki küçük ırmakları, ormanlık yerdeki Rahman Vadisi’ni verirken bu toprakların Malikoğulları ve nesillerine ait olduğunu özellikle yazarak vurgulamıŖtır. Yine onlara ayrıca muafiyeti tanımıŖtır.⁶¹

Hz. Peygamber’in bölge halkına yönelik uygulamalarından bazıları Ŗu Ŗekildedir: Resûlullah (sav), Hadramev’ten Reb’â b. Zû Mirhab el-Hadramî’ye de, Hadramev’teki malları, arıları, köleleri, kuyuları, ağaçları, suları, küçük ırmakları, bitkileri, su arklarını verdi. Böylelikle bu aileye ait olan tüm mallar onlara has kılmıŖ, buradaki yabani ağaçlar ile meyvelerini onlardan izinsiz alınmasını da yasaklamıŖtı. Onlara verilen yazıda da aksini yapanların Allah ve Peygamber’inden uzak olduğu yazılmıŖtır.⁶² Husayn b. MuŖmit et-Temîmî’ye içlerinde Cerâd suyunun da yer aldığı birkaç suyu iktâ etti.⁶³ Amr b. Murre el-Cuhenî’ye de bölgelerindeki vadilerin akarsu yataklarını ve sirtlarını, suyunu içmek ve beŖte birini ödemek Ŗartıyla iktâ etmiŖti.⁶⁴ Husayn b. Evs el-Eslemî’ye Furgayn ve Zâtü A’ŖaŖ’ı⁶⁵ Tay kabilesinden Muaviyeođullarına⁶⁶, Âmir b. el-Eved’e⁶⁷ ve Ma’nođullarına⁶⁸ ayrı ayrı gönderdiği mektuplarda İslam’ın Ŗartlarını yerine getirdikleri ve Müslüman kaldıkları sürece, Müslüman oldukları zaman ellerinde bulunan topraklar ve suları iktâ edilmiŖtir.

Müzeyne kabilesinden bir grup Hz. Peygamber’e gelerek Müslüman olmuş ve görüŖmelerin sonunda Hz. Peygamber onlardan Bilâl b. Hâris b. el-Müzenî’ye yönelik bazı bölgeleri iktâ olarak vermiŖti. Kaynaklarda buna yönelik olarak üç ayrı yazıdan bahsedilmektedir. Bunlardan ilkinine göre kendisine Kudüs tohumlarını ıslah etmek üzere *Kâbeliye* denilen bir yer ile *Kades* denilen başka bir yerin tarıma elveriŖli toprakları iktâ edilmiŖtir. İkinci yazıya göre sözü nü tutması hâlinde, çeŖitli tarıma elveriŖli topraklar ile içerisinde arı yetiŖtiriciliđi yapılan bir tarla iktâ edilmiŖtir. Burada

⁶⁰ İbn Sa’d, c. I, s. 303-307.

⁶¹ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 189.

⁶² İbn Sa’d, c. I, s. 253-254.

⁶³ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 284.

⁶⁴ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 289.

⁶⁵ İbn Sa’d, c. I, s. 255.

⁶⁶ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 326.

⁶⁷ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 328

⁶⁸ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 328.

bahsedilen sözün hangi söz olduğuna dair bir açıklamaya kaynaklarda rastlanmamıştır. Yine son belgede ise *Akik*'in aynı şahsa verildiği belirtilmiştir.⁶⁹

Süleymoğullarının Ri'l kolundan Mutarrif b. Abbas es-Sülemî'nin nakline göre dedesine Resûlullah'ın (sav) Düsenye adlı bölgedeki açılan Rukeye isimli kuyucuğu yolcuların içmeleri için ayrılan paydan fazlasını alması şatiyla iktâ etmiştir.⁷⁰ Hicri dokuzuncu yılda, Âmir b. Sa'sa'aoğullarından bir grup Hz. Peygamber'i ziyarete geldiğinde Resûlullah (sav), Abdi Amr el-A'sam'ın ismini Abdurrahman olarak değiştirmiş ve ona Müslüman olduğu sırada sahip olduğu kendi suyu olan Zü'l-kassa suyunu verdiğine dair bir iktâ yazısı yazmıştır.⁷¹ Aynı şekilde Âmir b. İkrimeoğullarından Adda b. Halid'e ve onlara tâbi olan Âmir b. İkrime'ye, Mısbâ'a ile ez-Zecc ve Levvâbe yani Levvâbetü'l-Harrâz arasındaki su kaynaklarını kullanım haklarını vermiştir.⁷²

İnsanların ortak menfaatinde olan orman, maden, tuz kaynakları vs. devlet eliyle işletileceği gibi şahıslara yönelik olarak da kullanılabilir. Hz. Peygamber bir bölgede çıkartılan bu tür gelir kaynaklarını o bölgedekilerin hakkı olarak tanımıştır. Örneğin Muhâcir b. Ebu Umeyye'ye yazdığı mektupta, Ma'şeroğulları ile Dam'aoğullarının bölgesindeki mülkleri, rehinleri, ormanları, milhleri (tuz yataklarını) ve taş yataklarını, onlara verdi.⁷³ Bilâl b. Hâris el-Müzenî'ye'de el-Fur' bölgesindeki Kabaliyye madenlerini ve Kades'in tarıma elverişli topraklarını iktâ etti.⁷⁴

5. OTLAK VB. ARAZİLERDEKİ İKTÂLARI (HİMÂ)

Türkçeye himaye etmek şeklinde geçmiş olan ve sözlük anlamı olarak da korumak ve men etmek ya da yasaklamak gibi anlamlara gelen *himâ* terimi, koruluk, himaye altında olan ve korunan şey demektir.⁷⁵ Kuranda geçmemekle birlikte hadislerde "Allah'ın himâsı" anlamına gelen "Allah'ın yasakları, haramları"⁷⁶ şeklinde geçmektedir. Cahiliye Araplarında da görülen himâ, asıl uygulanış şekil ve muhtevasını Hz. Peygamber'in sözleri ve fiilleri ile Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi uygulamalarından almıştır. Himâda genel olarak ölü arazilerin ihyası söz konusudur. Fakat buradaki ihya yuka-

⁶⁹ İbn Sa'd, c. V, s. 162. Metin tahlil ve rivayetleri için bak. Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 294-295

⁷⁰ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 337

⁷¹ İbn Sa'd, c. I, s. 29; İbn Abdülber, c. III, s. 1413; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, c. I, s. 225, c. II, s. 171; Nüveyrî, c. XVIII, s. 48.

⁷² İbn Sa'd, c. I, s. 260; Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 223.

⁷³ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 268-269;

⁷⁴ Ebu Dâvud, III, 138; Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 293; Çakan, İsmail L., "Bilâl b. Hâris", *DİA*, c. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 153.

⁷⁵ İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab*, I-XX, Dâru Sadr, Beyrut, 1955-1956, c. XVIII, s. 216.

⁷⁶ Buhârî, "İmân", 39, "Büyü", 2; Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*-I-V, thk. M. Fuad Abdülbâkî, 1956, çev. Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*, Sönmez Yay., İstanbul 1978, "Müsâkât", 107.

rıdan farklı olarak hayvanların otlak yeri olarak kullanılması amacıyla ihya edilmesi ve şahısların mülküne verilmeyerek insanların ortak kullanılmasıdır.⁷⁷ Hz. Peygamber'in ve halifelerin uygulamalarında ise ümmetin ortak kullanımına sunulduğu gibi aşağıda verilen örneklerde görüleceği üzere cihada çıkacak hayvanların otlatılması gibi belirli bir amaç için ya da o bölge halkının veya belirli bir kabilenin ortak kullanımına sunulması şeklinde de görülür.

Hz. Peygamber, Nebhânilere verdiği yazıda bütün Mazalle'yi toprağıyla, suyuyla vermiş ve buranın ovasıyla dağlarını da onların otlağı olarak tanımıştır.⁷⁸ Yine Nebhânilerden Tuhfe b. Züheyr ve kavmine yazdığı yazıda, hayvanları hakkında hükümleri bildirdikten sonra onlara ait otlaklarda bulunan otların yenilemeyeceği, akasyalarının kesilemeyeceği, hayvanlarının otlaklara girmelerinin yasaklanamayacağı, süt hayvanlarının otlaklara girmelerine mani olunamayacağını bildirmiş ve bu otlaklarını güvence altına almıştır. Tüm bu korumaların da yaptıkları anlaşmaya sadık kaldıkları sürece geçerli olacağını bildirmiştir.⁷⁹ Hilâl b. Âmir b. Sa'sa' Hz. Peygamber'e kendisine ait hurmalığın öşrünü getirdiğinde Sa'lebe Vadisi'nin kendisine koruluk (himâ) olarak verilmesini istemiş ve Hz. Peygamber de ona burayı bir yazı ile vermiştir.⁸⁰ Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Rebeze adı verilen yeri, zekât hayvanlarının kullanımı amacıyla yine himâ olarak tahsis ettiği rivayet edilmiştir.⁸¹

6. ÖLÜ ARAZİLERİN İHYASI İÇİN YAPILAN TOPRAK İKTÂLARI

Lügatte *canlandırmak*, *diriltmek* gibi anlamlara gelen *ihyâ* kelimesi ile açıklanan bu araziler, fıkıh literatüründe sahibi olmayan ve ölü durumda (mevât) olan işlenmemiş bir arazinin, sahibi olmak maksadı ile işlenmesi ve imarının yapılması anlamına gelmektedir. Buna göre bu topraklar ziraat yapılmayan ve üzerinde yerleşim bulunmayan, maden gibi bir üretim amacıyla hâlihazırda kullanılmayan, bir kişinin veya devletin mülkiyetinde olmayan (metrûk arazi), sahipsiz ve verimsiz olan fakat belli bir emek sarf edildiği takdirde kullanılabilir nitelikteki topraklardır. İhya uygulaması Cahiliye Dönemi Arap geleneklerinde sınırlı ve az olarak görülse de uygulanmakta ve örfen de tanınmaktaydı. Daha çok yağmur sularının bir yerde toplanması ya da kuyu açılarak yer altı suyunun çıkarılması, ekilip dikilmeyen bir arazinin ekilip işlenmeye başlanması, tüm bu şekilde faaliyete geçiri-

⁷⁷ Günay, Hacı Mehmet, "Himâ", *DİA*, c. XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 52.

⁷⁸ İbn Sa'd, c. I, s. 255.

⁷⁹ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 190-192.

⁸⁰ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 359.

⁸¹ Buhârî, "Cihâd", 180; Ebû Yûsuf, s. 104-105; Ebû Ubeyd, s. 376-377; Günay, s. 52.

len toprakların sahiplenilmesi şeklinde tezahür ediyordu. Bölgedeki güç dengesini değiştirmiyorsa örfi olarak da bu durum destekleniyordu.⁸² Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi'nde de bu uygulama devam ettirilmiş ve yine desteklenmiştir. Yalnız bu konuda köklü bir gelenek ve kurallar olmadığı için Hz. Peygamber tarafından fetihlerin seyrine ve olayların gelişimine ya da kendisinden istenilen taleplere, ümmetin faydalanma durumuna göre şekillendirilmiştir.⁸³ Resûlullah'ın (sav) "*Kim ölü bir arazi ihya ederse o arazi onunundur.*"⁸⁴ şeklindeki hadisi de bu uygulamanın temel dayanaklarından. Genel uygulamaya bakıldığında araziye sulama ve bunun için kanal açma ya da kuyu kazma, üzerine çeşme yapma, arazi üzerindeki taşları temizleyerek toprağı ayıklama, eğer bataklık bir arazi ise kurutarak ıslah etme, ekim dikim yapılmayan toprak üzerine hububat ekme, ağaç dikme gibi faaliyetlerin yanı sıra üzerine bina yaparak yerleşim yeri hâline getirme şeklinde de ortaya çıkmıştır.

Belirtilen şartlar dâhilinde ihya yolu ile elde edilen araziler kişinin şahsi mülkiyeti olur. Kendisine ihya için toprak iktâ edilen kişi, şartı yerine getirmediğinde yani toprağı istenilen şekilde ihya etmediğinde ya da ihya ettikten sonra bunu sürdürmeyip tekrar atıl bıraktığında topraklar geriye alınabilir veya başka birisine bu hak devredilebilir. Nitekim Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi-i Râşidîn Dönemi'nde bu tür uygulamalar da görülmüştür.⁸⁵ Örneğin Azîm b. Hâris el-Muhâribî, yeri aktarılmayan bir arazide bir su çıkarmış ve Resûlullah da (sav) burasını ona iktâ etmişti.⁸⁶

8. TOPRAK DAĞITIMLARINDA ORTAYA KONULAN ŞARTLAR (Şartlı Dağıtımlar)

Hz. Peygamber, birçok görüşmede ve anlaşmada görüldüğü üzere muhabata bu toprakları iktâ ederken bazı şartlar koşmuştur. Bu şartları ortaya koyarken Müslümanların menfaatini ön planda tutmuştur. Şartların hiçbirisi şahsi olmayıp, dinin gereklerini yerine getirme, zekâtlarını veya haraçlarını düzenli olarak ödeme, düşman ile iş birliği yapmama gibi ümmetin menfaatine yönelik şartlar olmuştur. Toprak iktâ edilen kişi veya kabile Müslüman ise Müslümanlar ile ittifak kurmak, onların aleyhinde iş birliğine gitmemek ve İslam'ın emirlerini yerine getirmek gibi şartlar konulurken Müslüman olmayanlara iktâ verilmesi durumunda yine onlara Müslüman-

⁸² Cevâd Ali, c. VII, s. 152-153.

⁸³ Aktan, Ramazan, "İhyâ", *DİA*, c. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 7-8.

⁸⁴ Buhârî, "Hars", 15; Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Serve b. Musâ b. ed-Dahhâk, *Sünen*, thk. Beşşâr Awwâd Ma'ruf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1996, "Ahkâm", 38.

⁸⁵ Ebû Ubeyd, s. 295-302

⁸⁶ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 30.

ların aleyhinde ittifak kurmamak ve faaliyetlerde bulunmamak, ayrıca gayrimüslimlere yönelik haraç ve cizyeleri ödemek şartları konulmuştur. Bunların yanı sıra Hz. Peygamber, muhatabın durumuna göre geçici veya kalıcı özel şartlar da koymuştur. Bunlarla ilgili örneklerden bazıları şu şekildedir:

Belhâris bölgesinden birtakım kişiler Hz. Peygamber'i ziyarete gelmişler ve Resûlullah (sav) onlara topraklar iktâ etmişti. Onlara toprak iktâ ederken özellikle dinî konularda şartlar koymuştur. Şöyle ki Belhâris'ten ed-Dibâboğullarına Sâribe isimli bölgeyi iktâ etmiş ve buna namaz kılmalarını, zekât vermelerini, Allah'a ve Resûlü'ne itaatte devamlı olmalarını şart koymuştur.⁸⁷ Yine aynı bölgeden gelen Yezîd b. Tufeyl'e Maddâ'yı iktâyâ karşılık zekât ve namazın yanı sıra müşriklerle savaşmayı⁸⁸, Ziyâd b. Hârisoğullarına Cemma ve Eznibe'yi verirken yukarıdaki şartlara ek olarak müşriklerden ayrılmalarını,⁸⁹ Abdu Yegûs b. Va'le el-Hârisî'ye Müslüman olduğu esnadaki toprakları ve buradan elde ettiği ürünlerini, yine namaz ve zekât ile savaşta kazandığı ganimetlerin beşte birini vermesi karşılığında iktâ etmiştir. Ayrıca ona bu şartları yerine getirmesi karşılığında öşür ve askerlik muafiyeti gibi bazı muafiyetler tanıyarak kabilesinden olup yine bu şartları yerine getirenleri de aynı şekilde değerlendireceğini vaat etmiştir.⁹⁰ Aynı durum Hz. Peygamber tarafından Hârisoğulları ve Nehdoğullarına verilen yazıda da görülür. Namaz, zekât gibi dini vebelerinin yanı sıra müşriklerden ayrıldıkları ve Müslümanlıklarını korudukları sürece koruma tanınmıştır. Ayrıca askerlik ve öşürden muaf tutulmuşlardır.⁹¹ Şartlı olarak verilen iktâ usulüne en belirgin örnek ise Nehdoğullarından Tuhfe b. Züheyre ve kavmine yönelik yazıda görülür. Buna göre hayvanları ile ilgili hükmü açıkladıktan sonra araziler ile ilgili durumda; otlarının onlara ait olduğu ve onların izni olmadan yenilmeyeceği, ağaçlarının kesilmeyeceği, bu otlaklarında otlayan hayvanlarına karışılmayacağı belirtilmiş, anlaşmayı bozmamaları ve kötülük yapmamaları şart olarak konulmuştur.⁹²

Ezd Kabilesinden Hâlid b. Dımâd el-Ezdî'ye yönelik Hz. Peygamber'in vermiş olduğu iktâ belgesinde; onların, Allah'a inanmaları ve ortak koşmamaları, Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna şahadet etmeleri, namaz kılmaları, zekâtlarını vermeleri, ramazan aylarında oruçlarını tutmaları, gücü yetenlerin hacca gitmelerini şart koymuştu. Bunların yanı sıra özel şart olarak da bid'at çıkarana sığınma hakkı tanınmaları,

⁸⁷ İbn Sa'd, c. I, s. 255.

⁸⁸ İbn Sa'd, c. I, s. 255.

⁸⁹ İbn Sa'd, c. I, s. 256.

⁹⁰ İbn Sa'd, c. I, s. 255.

⁹¹ İbn Sa'd, c. I, s. 255.

⁹² Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 192.

Allah'a ve Resûl'ü'ne samimice bağlanmaları, Allah'ın sevdiklerini sevmeleri, düşmanlarına da öfke duymaları belirlenmişti. Bu şartları yerine getirmeleri takdirinde iktâ ve koruma sağlanmıştı.⁹³ Gâmid bölgesindeki Müslüman olanların canları ve malları koruma altına alınmış, bunlar öşürden ve cihattan muaf tutularak ellerindeki topraklar tekrar kendilerine iade edilmiştir.⁹⁴ Benî Ukayl'ı temsilen, Rebî, Mutarrif ve Enes adlı üç kişi gelip Müslüman olduklarında kendileri ve kabileleri adına biat ettiler. Resûlullah onlara Akik⁹⁵ denilen araziye iktâ etti ve onların namaz kılmalarını, zekât vermelerini, söz dinleyip itaat etmelerini şart koştu.⁹⁶

Hz. Peygamber'in, bir bölgenin halkının İslamlaşmasını sağlamak için de oraya Müslüman olması şartıyla toprak iktâ ettiği görülür. Mezhlilerden Cüheys b. en-Nehâ Hz. Peygamber ile görüşmeleri esnasında suyu, otlığı ve ovası ile birlikte topraklarının kendilerine iktâ edilmesi şartıyla Müslüman olacaklarını bildirmişlerdi. Hz. Peygamber de yukarıda belirtildiği üzere İslam'ın temel şartlarını yerine getirmeleri koşulu ile onlara buraları iktâ etti. Hatta onların topraklarını bereketli kılması ve bir zararın gelmesini engellemesi için Allah'a dua etti. Ayrıca bu durumu teyit eden bir yazı düzenledi. Bu yazıya göre yağmur suyu ile sulanan beyaz topraklara karşılık öşür yani onda bir, kova/taşına suyuyla sulananlara karşılık ise nisfu'1-uşr yani yirmide bir vergi konmuştur.⁹⁷

SONUÇ

Hz. Peygamber'in yirmi üç yıllık peygamberlik hayatının ilk dönemi olan Mekke Dönemi'nde devlet tarzı bir siyasi örgütlenme meydana gelmediği için herhangi bir iktâ uygulamasına da rastlanmaz. Medine'ye hicretinin akabinde ise hem buradaki mevcut kabileler arasındaki anlaşmazlıkların son bulması hem de buraya hicret eden Müslümanların sıkıntılarını çözmek adına ilk adımları atmıştır. Böylelikle ilk iktâ uygulamaları da ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber Medine'de ilk iş olarak Mekkeli muhacirler ile Medineli Evs ve Hazrec kabilesinden olan ve ensâr diye anılan Medineliler arasında kardeşlik bağları tesis etti ve toprak mülkiyetinde de bunları ortak etti. Bu kardeşler birbirlerine topraklarını bile miras bırakabilmekteydi. Medine'de şartların olgunlaşması ve Müslümanların güçlenmesinin ardından bu uygulama kaldırılmıştır. Resûlullah (sav), Müslümanlar arasındaki sıkın-

⁹³ İbn Sa'd, c. I, s. 255.

⁹⁴ Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 261.

⁹⁵ Burası içinde pınarlar, kuyular ve hurma ağaçları bulunan ülkelerinde bir yerdir. İbn Sa'd, c. I, s. 289. İbn Hacer, c. IV, s. 346.

⁹⁶ İbn Sa'd, c. I, s. 294.

⁹⁷ Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 266.

tların çözümünün ardından diğer gayrimüslim unsurlarla yaptığı sözleşme ile Müslümanların, Medineli diğer Arapların ve Yahudilerin yaşam alanları olan toprakları da belirlemiştir. Medine Sözleşmesi'nin imzalanması ile toplumsal mutabakat sağlanmıştır.

Resûlullah (sav) zaman zaman çok sayıda kişiye ya da kabileye değişik nedenlerle birçok toprağı iktâ olarak vermiştir. Başta Hz. Peygamber Dönemi olmak üzere İslam tarihinde en çok uygulanan iktâ türü fetih yolu ile ele geçirilen toprakların buraları fethedenler arasında dağıtılması usulüdür. Askerî iktâ olarak da adlandırılan bu sistem Medine döneminde fetihlerin yapılmasının ardından ortaya çıkmıştır. Savaşlara katılanlara verilen ganimetlerin verildiğı bu uygulama diğer taraftan iktâ edilen toprakları yazan kâtiplerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu uygulamanın yanı sıra Müellefe-i Kulûb olarak isimlendirilen ve İslamiyet'e kalplerinin ısındırılması istenilen kişilere yönelik olarak da iktâlar verilmiştir. Yine toprakların ihyası veya daha verimli hâle getirilmelerini sağlamak amacıyla da Hz. Peygamber tarafından toprak iktâsında bulunulmuştur. Bunların dışında Hz. Peygamber'in korunmaya ihtiyacı olanlar ve dışarıdan Mekke'ye ya da Medine'ye hicret edenler için özel toprak mülkiyetleri verdiği de görülmektedir.

Hz. Peygamber'in yaygın olarak arazi iktâ ettiği dönem H. 9. yıldır. Bu dönemde çevre kabile ve devletlerden Medine'ye onlarca elçilik heyeti gelmiş ve görüşmeler yapmış, bu esnada Hz. Peygamber'den bölgelerindeki bazı yerlerin kendilerine verilmesini istemişlerdir. Resûlullah (sav), onları İslâm'a yaklaştırmak ve yakınlık kurmak maksadı ile isteklerini yerine getirmiş ve arazileri cömertçe onlara vermiş, hatta bu iktâların çoğunu yazı ile teyit altına almıştır. Burada dikkati çeken bir husus ise verilen bu toprakların birçoğunun henüz fethedilmemiş olmasıdır.

Resûlullah'ın iktâ etmekteki amacı İslâm'ın yayılmasını hızlandırmak, fetihleri teşvik etmek ve ölü arazilerin canlandırılmasını sağlamak, korunmaya ihtiyacı olanların korunması, kabileler arasındaki sınırların korunması ve ihtilafların çözümlenmesi gibi nedenlerdir. Her ne sebeple bu topraklar iktâ edilirse edilsin asıl olan kendisine verilen şartlara uydukları sürece bu durum geçerlidir. Eğer toprak İslamlaşma şartıyla verilmişse Müslüman kaldıkları, haraç karşılığı verilmişse haraç vergilerini verdikleri ya da Müslümanların düşmanları ile ittifak yapmama şartıyla ise yine düşmanla iş birliğinden uzak durdukları veya zekât vermek ise zekât vermede sebat ettikleri müddetçe sürece iktâlar da geçerli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Hanbel Ebû Abdillâh eş-Şeybân, *Müsned*, I-VI, Matbaat' u İslâmî, Beyrut 1969.
- Aktan, Ramazan, "İhyâ", *DİA*, XXII, ss. 7-9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Azizova, Elnure, "Vâdilkurâ", *DİA*, XLII, ss. 421-423, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.
- Belâzurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yay., İstanbul 2013.
- *Ensabü'l-Eşraf*, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), *Hayatı ve Şahsiyeti, Siyasi ve Askeri Mücadeleleri*, I-III, thk. Süheyl Zekkâr, çev. edt. Adnan Demircan, İlk Harf Yay., İstanbul 2018.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil, *Câmi-us-Sahih*, I-VIII, Mtb. Âmire, İstanbul 1329.
- Kallek, Cengiz, "Müellefe-i Kulûb", *DİA*, XXXI, ss. 475-476, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- Cevâd Ali, *el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, Daru'l-İlmi'l Melâin, Beyrut 1968.
- Çakan, İsmail L., "Bilâl b. Hâris", *DİA*, VI, ss. 153, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- Dârakutnî, Ali b. Ömer, *Sünen*, I-II/1-4, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- Demirci, Mustafa, "İktâ", *DİA*, XXII, ss. 43-47, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Düzgün, Ülkü Kara, "Türk Mitolojisinde Ateş Kültü", *Türk Mitolojisine Giriş*, Gazi Kitapevi, ss. 147-161, Ankara 2016.
- Ebu Dâvûd, Süleyman Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmran el-Ezdî, *Sünen*, thk. M. Muhyiddin Abdilhamid, Mısır 1952.
- Ebu Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl, İlk Dönem Ekonomi Yönetimi*, Çev. Cemalettin Saylık, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- Ebu Yusuf, Ya'kub b. İbrahim. *Kitabu'l Harâc*, nşr. Muhibbuddin el-Hatib, Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1397.
- Erkal, Mehmet, "Ganimet", *DİA*, XIII, ss. 351-354, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Ezrâki, Ebu'l Velîd Muhammed, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, çev. Y. Vehbi Yavuz, Feyiz Yayınları, İstanbul 1974.
- Günay, Hacı Mehmet, "Himâ", *DİA*, XVIII, ss. 52-55, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.
- Halebî, Alî b. Burhâniddîn İbrâhim b. Ahmed el-Halebî, *es-Sîretu'l-Halebiyye fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn (İnsânü'l-Uyûn)*, I-III, Mtb. Mustafa Bâbi, Mısır 1964.
- Hamîdullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay. İstanbul 1997.
- Hz. Peygamberin *Savaşları ve Savaş Meydanları*, çev. Salih Tuğ, Yağmur Yay. İstanbul 1981.

- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasan b. Hibbetillah b. Abdillah, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, I-LXX thk. Ebû Saîd Ömer b. Garâme, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- İbn Hacer, el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed el Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe (Sahabe-i Kiram Ansiklopedisi)*, I-V, çev. Naim Erdoğan, İz Yay. İstanbul 2010.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I-IV, çev. Hasan Ege, Kahraman Yay., İstanbul 2006.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer el-Kureyşî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut 1966.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni el-Haşimî el-Basrî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebir, Tabakât*, çev. edt. Adnan Demircan, Siyer Yay. İstanbul 2014.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdilkerim, *Üsdü'l-Çâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VII, Beyrut ts.
- Kundak, Oğuzhan, *İslam Arazi Hukukunun Oluşumu (İlk Hicri Asır)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.
- Mahmudov, Elşad, "Uşeyre Gazvesi", *DİA*, XLII, ss. 229-230, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh-*, I-V, thk. M. Fuad Abdülbâkî, 1956, çev. Ahmed Dâvûdoğlu, *Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*, Sönmez Yay., İstanbul 1978.
- Özkuyumcu, Nadir, "Benî Nadîr", *DİA*, XXXII, ss. 275-276, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- Semhûdî, Nûriddin Ali b. Muhammed, *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dârî'l-Mustafa*, thk. M. Muhyiddin, Beyrut 1955.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Serve b. Musâ b. ed-Dahhâk, *Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1996.
- Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Meğazî*, I-III, thk. Marsden Jones, çev. Musa K. Yılmaz, İlk Harf Yay. İstanbul 2014.
- Yiğit, İsmail, "Tebük Gazvesi", *DİA*, XL, ss. 228-230, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.